

raziskavo o do sedaj slabo poznani tematiki, ki na eni strani dodaja pomemben kamenček v mozaik slovenske muzeologije in hkrati nadgrajuje razumevanje delovanja slovenske narodne elite ter skupnosti na Goriškem in Gradiškem pred prvo svetovno vojno. Gre za berljivo delo, ki bo pri delu uporabno predvsem raziskovalcem s področja zgodovine, etnologije, arheologije in muzeologije, hkrati pa zanimivo za splošno javnost, ki se bo lahko seznanila s kulturno dediščino Severne Primorske. Knjiga je opremljena z bogatim slikovnim gradivom, ki med drugim prikazuje vidne osebnosti, povezane z Odborom Muzejskega društva, kraje in tudi nekatere primere darovanih eksponatov.

Robert Devetak

Jernej Komac: »Srce se mi trga od žalosti«.
Vsakdanje življenje prebivalstva na Bovškem med véliko vojno. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2022, 315 strani.

V letu 2024 obeležujemo 110. obletnico izbruha prve svetovne vojne, imenovane tudi »vélika vojna«. Tako jo poimenuje tudi Jernej Komac v svoji monografiji *»Srce se mi trga od žalosti«: Vsakdanje življenje prebivalstva na Bovškem med prvo*

svetovno vojno. Komac, zgodovinar in arhivist, zaposlen v Arhivu Republike Slovenije, se v delu osredotoča na civilno življenje ljudi na Bovškem med vojno, pri čemer opisuje predvsem vpliv vojne na vsakdan ljudi.

Monografija je strukturirana iz treh glavnih delov. Prvi del pokriva prvo leto vojne, od julija 1914 do maja 1915. Drugi del se osredotoča na obdobje med letoma 1915 in 1917, ko je na Bovškem potekala vojna. Tretji del zajema čas po veliki ofenzivi konec leta 1917 in se razteza do prvih let po vojni.

Komačevo raziskovanje je bilo zaradi pomanjkanja virov zahtevno in je terjalo obsežno arhivsko delo. Ključne informacije je našel v Avstrijskem državnem arhivu na Dunaju, arhivih Generalnega poveljstva v Gradcu in v Nadškofijskem arhivu v Gorici. Poleg tradicionalnega arhivskega gradiva je v raziskavo vključil tudi tako imenovane »egodokumente«, ki obsegajo dnevnike, spomine, pisma vojakov in prebivalcev, časopisne članke, ustne vire in fotografije. Poudaril je tako individualne kot kolektivne perspektive, raznolikost virov pa mu je omogočila celovitejši vpogled v izkušnje in v vsakdanje življenje prebivalstva na Bovškem med prvo svetovno vojno. Komačeva monografija predstavlja dragocen prispevek k razumevanju zgodovinskega obdobja prve svetovne vojne, s posebnim poudarkom na manj raziskanem aspektu civilnega življenja. Njegovo delo nudi vpogled v kompleksnost vsakdanjih izkušenj v vojnem času in poleg tega prikazuje širši kontekst družbenih in političnih sprememb, ki so se odvijale na tem območju.

V uvodnem poglavju, naslovljenem *Prvo leto velike vojne na Bovškem*, podrobno obravnava civilno življenje na predvečer izbruha prve svetovne vojne. Prikaže postopen vpliv vojaške prisotnosti na lokalno skupnost, ki se je kazal v obliki mobilizacije in uvedbe vojaškega režima. Analizira tudi preobrazbo kmetijstva zaradi pomanjkanja delovne sile in posledičnih sprememb v družbeni strukturi. V poglavju je poudarjen vpliv vojne na izobraževalni sistem in vsakdanje življenje. Vojne razmere in povečana delovna obremenitev otrok so namreč vplivale na šolsko udeležbo, vojni dogodki pa so postali del šolskega kurikulumu. V nadaljevanju poglavja se osredotoča na ekonomske in socialne posledice vojne, vključno s problematiko lakote, oskrbe s hrano in z uvajanjem aprovizacije ter racionalizacije. Avtor izpostavlja, da so se številni prebivalci zanašali na lastne prihranke za preživetje, kljub finančni podpori lokalnih občin.

V drugem poglavju *Prebivalstvo iz oči v oči z vojno: Bovško gre v begunstvo* je raziskana dinamika

evakuacije bovškega prebivalstva ob izbruhu vojne. Analiza zajema priprave državnih oblasti na evakuacijo, ki so se pričele z načrtovanjem evakuacije že pred uradnim začetkom vojnega stanja. Del raziskave se osredotoča na evakuacijo in kasnejše življenje evakuirancev v notranjeavstrijskih deželah, del pa na usodo tistih, ki so bili podvrženi italijanskim evakuacijskim načrtom in razseljeni po Italiji. Poglavje nadalje osvetljuje življenjske razmere v begunskih taboriščih in usodo tistih beguncev, ki niso prišli v taborišča.

Tretje poglavje se osredotoča na življenje civilnega prebivalstva v neposredni bližini frontne linije. Komac izpostavlja, da so nekateri deli Bovškega, kot so Log, Soča in Trenta, kljub bližini fronte ostali delno naseljeni, a so imeli omejitve glede komunikacije z zunanjim svetom in so bili izpostavljeni vojnim nevarnostim, denimo eksplozijam granat. Prav tako je raziskoval, kako je vojaška uprava vplivala na vsakdanje življenje, vključno z uvedbo vojaških patrolj in nadzorom prebivalstva. Nadalje obravnava vpliv vojne na kmetijstvo in prehrano, s posebnim poudarkom na živinoreji v goratem okolju Bovškega. Ovrže trditev, da je v tem primeru podeželje lažje preživljalo vojno pomanjkanje kot mesto, saj sta bližina fronte in umeščenost Bovškega v gorski svet zmanjšali to prednost. Če po eni strani na Bovškem spremljamo težko preživljanje, vidimo tudi cvetoče obrti, kot so bile trgovine, kavarne in gostilne, ki so jih v veliki meri obiskovali vojaki. Komac raziskuje tudi interakcije med civilnim prebivalstvom in vojsko, vključno s temami, kot so spolno in fizično nasilje, regulacija prostitucije in demografske spremembe. Omenja tudi vpliv vojne na cerkveno organizacijo, izobraževanje in delo domačinov, ki so se novim okoliščinam prilagodili, na primer z delom za vojsko, nadzorom lova ali vodenjem po gorah. Avtor zaključuje s pregledom vpliva vojne na lokalno upravo in opisuje, kako se je življenje na Bovškem spremenilo v obdobju pred veliko ofenzivo leta 1917.

V poglavju »Vrnem se na spomlad« *Zadnje leto velike vojne* Komac preučuje obdobje po veliki ofenzivi, ko se je vojna frontna linija oddaljila od Bovškega. Opisuje, kako se je z zmanjšanjem neposredne vojne nevarnosti, življenje na tem območju začelo postopoma ponovno vzpostavljati. Sledilo je očiščenje vojaškega materiala, obnova uničenih stavb in infrastrukture ter vračanje beguncev, ki so morali skupaj z ostalimi prebivalci razviti strategije preživetja v vojnem pomanjkanju. Analizira tudi politične in družbene spremembe, ki so sledile jeseni 1918, ko je Bovško pod londonskim sporazumom iz leta 1915 postalo del novonastalega italijanskega ozemlja. Avtor po-

drobno obravnava vpliv nove oblasti na lokalno politiko, njen odnos do vrnjenih vojakov in pristope k povojni obnovi. V tem delu monografije Komac raziskuje širše posledice vojne na Bovškem ter preučuje, kako so politične spremembe in nova upravna ureditev vplivale na družbeno tkivo in identiteto prebivalstva v tem obdobju.

V zaključnem delu svoje monografije Komac razmišlja o celostnem vplivu prve svetovne vojne na vsakdanje življenje prebivalstva Bovškega. Ugotavlja, da je vojna povzročila temeljit prelom v skupnosti, ki se je morala soočiti z razbitjem in razselitvijo. Kljub temu je skupni spomin na vojne izkušnje prispeval h kolektivni povezanosti. Poudarja, da je vojna preoblikovala civilno življenje, vplivala na vse ravni bivanja in spremenila družbene prakse.

Komac tudi opozarja na dolgotrajne posledice »velike vojne«, ki segajo onkraj leta 1918, in s tem odpira potrebo po nadaljnjih raziskavah povojnega življenja na italijansko zasedenem ozemlju. Za celostno razumevanje vplivov vojne je torej potrebno preseči njene uradne datume.

Pričujoča knjiga predstavlja sistematičen in poglobljen vpogled v realnost vsakdanjega življenja v času prve svetovne vojne na Bovškem. Razkrije, kako so se ljudje prilagajali novim okoliščinam, razvijali strategije preživetja in gradili nove družbene odnose. Delo ponuja obsežen pregled različnih izkušenj – od življenja v zaledju in begunstva do izkušenj pod avstro-ogrsko in italijansko upravo ter s tem prispeva k bogatejšemu razumevanju zgodovine in posledic vojne na civilno prebivalstvo. Takšna raziskava na primeru Bovškega območja je še toliko bolj pomembna, saj gre za eno najbolj prizadetih območij na današnjem slovenskem ozemlju.

Nina Ošep

Keith Lowe: Ujetniki zgodovine: kaj nam spomeniki drugi svetovni vojni povedo o zgodovini in o nas. Todraž: Modrijan, 2023, 311 strani.

Spomeniki so, kot je trdil avstrijski književnik Robert Musil, najbolj nevidna stvar na svetu, saj se stopijo z okoljem in ne pritegujejo pozornosti, četudi so bili ustvarjeni prav s tem namenom. Pogosto se zdi, da je imel literat pri svoji diagnozi prav, toda dogajanje v zadnjem desetletju njegovo trditev postavlja na glavo. Ves svet dandanes še kako opaža spomenike na domačih trgih in ulicah ter govori o njih, o njihovih sporočilih in o tem, kako naj pristopamo do njihove dediščine,

